

Filigrana

INTERVISTA MINN MARIO GAUCI

INTERVISTA MA' PROF STANLEY FIORINI

TUL TA' HIN: SIEGHA, TMINTAX-IL MINUTA U ERBGHA U
ERBGHIN SEKONDA

DATA TAL-INTERVISTA: 13 TA' NOVEMBRU, 2024

POST: L-ARKIVJU TAL-KATIDRAL, IMDINA

Jiena Mario Gauci ninsabu hawnhekk fl-Arkivji tal-Katidral u qed nagħmlu intervista, bħala parti mis-serje Filigrana lil Professur Stanley Fiorini

Mario Gauci: Stanley, imwieled fil-qilla tat-Tieni Gwerra Dinjija. Kif kienet tfulitek dak iż-żmien tant diffiċli għal Malta u x'tifkiriet għandek fl-ambjent ta' madwarek?

Stanley Fiorini: Mela, irridu ngħidu li kemm ommi u kemm missieri huma mill-Isla. U kienu joqgħodu hemm qabel il-Gwerra, kien kemm żewġ ħuti imwiieldin diġa. Fil-gwerra kellhom jiċċaqqalqu minħabba l-periklu tal-gwerra u ġew refuġjati Fhal Balzan fejn twelidt jien. Fhal Balzan tifkiriet tal-Gwerra għandi żgħar. Per eżempju, niftakar is-suldati ta' Basutoland li konna ngħidulhom il-Bażuti li kienu kkampjati taht is-siġar taż-żebbuġ ta' Fhal Lija. U hdejn id-dar tagħna kien hemm erba' garaxxijiet li l-militar kellu l-affarijiet storjati hemmhekk. Jiġifieri niftakarni, l-ewwel memorja naħseb kelli forsi xi tlett snin, jien twelidt fil-*forty one*. Dawk kieu għadhom hemmhekk u kienu jiġu fil-garazz bit-trakkijiet tagħhom. Allura jiena fil-gallerija u huma fit-trakkijiet livell tiegħi u għandi memorja ċara qed jtuni biċċa ċikkulata. Niftkar ukoll suldati Ingliżi għaddejjin bil-karrijiet, wagons biż-żwiemel aħna konna qiegħdin fuq tarġa filgħaxija u jwadbulna xi kaboċċi. Għandi memorja tax-xelter. Għandi memorja tal, flok ħgieg kienu saru karti transp-karti mhux trasparenti le. Fid-dar magħna kellna ukoll refuġjat anke kelb li meta kien jisma ħoss kbir kien jiddeċiedi jgħaddi minnhom u nispiċċaw b'xi toqba fl-antiporta. Imbagħad

MG: Pero Fhal Balzan ma tantx domt

SF: Fhal Balzan domt sakemm kelli hax-il sena. Imbagħad aħna peress li konna refuġjati maz-zijiet t'ommi, meta mietu huma fil-*fifty* jiġifieri kellna niċċaqqalqu minn hemmhekk u ergajna morna l-Isla. Filwaqt li Fhal Balzan trabbejt fil-Mużew kelli hafna ħbieb hemmhekk konna mmorru San Anton u dawn l-affarijiet kollha kienet trobbija feliċi hafna, memorji sbieħ.

MG: Allura l-iskola fejn kienet?

SF: Bdejt St Joseph għax ħuti kienu bdew diġa, il-Belt. Jiġifieri kelli sitt snin, *stage two* għamiltha hemmhekk imbagħad kelli incident żgħir u missieri ddeċieda li niċċaqqalqu, ċaqlaqni minn hemm u mort sena l-Montessouri, kelli incident żgħir ieħor hemmhekk. Imbagħad mort tal-Gvern Birkirkara. Niftkar lis-Surmast Valletta li kien espert fil-friefet u għandi memorji sbieħ ta' ħarġiet il-Buskett miegħu, jurina diversi affarijiet ta' botanika eċċettera. L-Isla kienet għal kollox differenti għaliex imbagħad sadanittant dhalt il-Liċeo sadannittant kont l-ewwel sena l-Liċeo wara l-għassa tal-pulizija kont minn Fhal Balzan. Imbagħad morna l-Isla u l-atmosfera hija kollha differenti. Fhal Balzan imdawwar bl-għelieqi, ġonna eċċettera, l-Isla mdawwrin bil-baħar. Kienet *time* sabiħ hafna ta' tifel ta' tnax, tlettax-sena, li d-dar tagħna li kienet is-sirena tħares lejn Sant'Anġlu jiġifieri mill-gallerija waqa' dritt għal baħar. Ommi darba farfret id-dvalja kellha ċ-ċurkett tat-tieg u

spiċċa l-baħar, b'xi mod ġibnihulha. U kellna għar li tinżel għalih minn dan l-appartament. U missieri kellu frejgatina hemmhekk kienet xalata sħiħa. Fis-sajf nnizzlu ċikkulata għal fuq id-dgħajsa

MG: Dana qiegħdin ngħidu fil-bidu tal-ħamsinijiet

SF: *Fifty-three, Fifty-three*

MG: Imma l-Isla kienet għadha ħerba?

SF: Biċċiet minnha kienet għadha ħerba. Per eżempju L-istatwa ta' San Mikiel kienet f'kantuniera għadha mwaħħla fuq kolonna u l-bini ta' warajha kien telaq kollhu. Hemmhekk komplejt, kelli ħbieb, mort il-Mużew ergajt insemmi lil Vanni Bartolo per eżempju li għamel

MG: L-argħentier?

SF: Li għamel l-induratura tal-Bambina per eżempju konna tampar xulxin imbagħad ġara xi haġa importanti. Ġew il-Ġizwiti hemmhekk. U komplejt naqa għal-influenza tagħhom għaliex kelli esperjenza ma' Robby Darmanin li kien il-Liċeo li kien jżurna u jorganizza diversi affarijiet. U tħajjart li nidhol Ġizwita jġifieri

MG: Ġiet b'mod awtomatiku

SF: Iva, xi haġa naturali.

MG: X'tgħidilna, kif kienet il-ħajja tiegħek fl-ewwel snin ta' formazzjoni? Min kienu n-nies ta' ispirazzjoni fil-kamp akkademiku vast u profund tiegħek, fil-bidu tal-karriera?

SF: Spiritwalment għaliġa, *role model*, qawwi kien dana Fr Robby Darmanin konna nafuh il-Karozzin ma nafx għalxiex. Kien San Alwiġi u l-Mużew ta' Ħal Balzan fil-bidu kien hemm Ċikku Zammit li imbagħad mar Ħ'Attard u warajh laħaq Delicata, Victor Delicata li kien jieħu paċenzja kbira ħafna bija. Naturalment kont nippreferi nkun ma' sħabi l-Ħadd waranofsinar xi passiġġata lejn l-Iklin, kien għadu ħerba dak iż-żmien. Ommi u missieri kienu joħorġu imma kien jibqa miegħi, ma kellux karozza dak iż-żmien, bil-*bicycle* jgħabbini quddiemu jnizzilni sad-dar, naraw waslux imbagħad nerggħu nitilgħu u naraw jekk ma waslux. Imma kien bniedem li jinspirak ħafna. Jġifieri minn dak il-att *kelli role models* qawwijin ħafna. Imbagħad qed tgħid akkademikament naturalment jiena nnamrajt mal-Matematika għaliex kont immur tajjeb ħafna fil-Liċeo fiha u meta kont dħalt Ġizwita rrealizaw li l-linja tiegħi kellha tkun dik u kont mmur *tuition* għand Borg Costanzi kien għadu mhux lezzur dak iż-żmien, professur tal-matematika kien għadu ġej minn Oxford u dejjem kien jgħidilhom lil Ġizwiti, is-Superjuri lil dan ibgħatuh Oxford. Naturalment ma kienx possibli għax il-Ġizwiti għandhom l-idea tagħhom ta' formazzjoni wara n-novizzjat eċċettera. L-ewwel mort filosofija ħdejn Oxford, Heythrop College fejn għamilt il-Baċċillerat imbagħad wara bdejt

MG: Hawnhekk kellek bejn wieħed u ieħor dawk id-dsatax

SF: Le mela, *sixty, sixty-three* qed ngħid hemmhekk, *early twenty, twenty-two*. Borg Costanzi ma tant għoġbitu l-ħaġa li qed nagħmel affarijiet oħra u mhux matematika dak iż-żmien għaliex għalih *mathematics is a young man's game*, taqbez ċertu eta' ma tibqax *bright* kif tkun fil-bidu nett. Anyways, jien mort ħdejn Oxford fis-*sixty-six*. Dak kien żmien ta' wara l-Koncilju u kien hemm ħafna ideat ġodda fil-Knisja, qisu kien hawn moviment li *you have to rethink afresh*. U jiena u ħafna oħrajn ddeċidejna li noħorġu minn Ġiżwiti. Kif kien hemm ħafna professuri qabilna li għallmuna fuq il-filosofija li ukoll kienu telqu, Davies per eżempju. Li dawk ukoll kienu akkademikament nies li jinspirawk ħafna. Jiġifieri wara li għamilt sena Oxford, Champion Hall meta qed nuri dawn issentimenti li nixtieq li noħroġ għidt mela Oxford mhux il-post għalik. Lura Malta għallimt sentejn San Alwigi, imbagħad wara daw is-sentejn li kienu diffiċli ħafna ħafna għalija, l-aktar żmien ta' deċiżjoni diffiċli, iddeċidejt li noħroġ. Kemm domt Heythrop kellna opportunita, jiena ta' żgħir l-Isla kont ġa nitgħallem il-vjolin mas-Surmast Tesoriere, Francesco. U Heythrop kellna ukoll opportunita ta' orkestra li daqqejna kemm-il darba hemmhekk stess u anke barra. Meta mort Oxford iġġojnjajt ukoll l-orkestra tal-belt jiġifieri. Allura dawk is-sentejn fejn kont il-Kulleġġ ngħallem kont insib żvog kbir fil-mużika tant li kont qed intella' u nniżżel jekk hux mużika jew matematika

MG: Xi ħaġa li ma konniex nafuha din, nafu li kont fil-kor riċenti, fit-tmenijiet u disġhinijiet, tħobb il-mużika, għall-qalbek imma li kellek din l-għażla quddiemek, din l-isfida quddiemek, li kont iddoqq il-vjolin kienet xi ħaġa assolutament

SF: Uwiwa insomma, jiġifieri dawk is-sentejn fil-Kulleġġ speċi zvugajt fl-instrument. Kien ta' konsulazzjoni kbira. Anyway fis-*sixty eight* ħriġt u ddeċidejt li ser tkun matematika u mort Oxford biex inkompli dak li ħallejt hemmhekk. Kien żmien diffiċli ħafna għax finanzjarjament ma kont qiegħed tajjeb xejn. Il-Ġiżwiti kienu sselfuli somma ta' flus milli jistgħu, kont naive ħafna fl-affarijiet ta' finanzi, kont naf li *tuition* dak iż-żmien kienet żewġ sterlini *per session* li minn dawk jkollok tmienja għax is-sistema t'Oxford hija *generous* ħafna, għandek tmien ġimgħat ta' term, sitt ġimgħat ta' *vac* u tmien ġimgħat, fhimt allura dak li huwa *tuition* għandek *one tutorial a week* jiġifieri *two times eight* jiġu *sixteen*. Ta' tifel li kont li finanzjarjament kont pwerili ħafna għamilt kalkoli ta' dawn it-tip u meta mort lura sibt li isma *it's not like that* għax inti trid taħseb għalik inifsek *from A to Z*, x'ser tiekol u ma' tiekolx, x' ser torqod u ma torqodx. Spiċċajt, dak li stajt naffordja kienet kamra *cubicle* żgħira ġo dar li kienet torganizza c-*Chaplaincy* anqas kienet kamra sew tant kienet żgħira illi s-sodda kelli ngħalaqha matul il-ġurnata, jekk nixgħel il-heater ninxtewa, jekk nitfieh nirzaħ ngħix ġol-Library kont nistudja matul il-ġurnata u filgħaxija kont ningabar insomma. Biss ukoll sibt il-providenza kbira hemmhekk ukoll li wara ċertu żmien ir-rettur tal-Kappuċċini ta' Oxford Iffley Road fejn kont nattendi l-quddiesa għax kienet viċin ħafna ta' fejn kont noqgħod jien, offrieli ikla kuljum għall-inqas kelli moħħi mistrieħ. Għaddew it-tlett snin u wara naturalment, is-sitt ġimgħat tal-*vac* kont ninżel Malta, iltqajt ma' tfajla eventwalment il-mara futura u fis-*seventy three* iżżewwiġna. Kelli, gietni opportunita tajba ħafna għaliex meta ġejt lura bdejt ngħallem il-Junior College. U bqajt għaddej diversi

ideat ta' riċerka, kont nizzilt minn Oxford fl-ewwel, in-nies li ltaqajt magħhom għax inti saqsejtni dwar in-nies li nspirawni per eżempju Keith Hannabuss kien it-tutor tiegħi first rate, speċjalizza fuq id-de... space kelli ukoll tutor li kien supervised tutor ta' Borg Costanzi meta kien għadu student hemmhekk hu. U Robert Wilson li kien it-tifel tal-Prim Ministru ta' Harold Wilson tal-Ingilterra li ntruducini għal ċertu ideat ġodda li Malta ma konniex nitkellmu fuqhom, ma kienux parti mis-sillabus dawn huma fl-area tal-kubinatorika li huma networks, dik l-area ta' graphs u networks. U meta ġejt lura, waqt li qed ngħallem il-Junior College, dik is-sena bqajt għaddej b'dawn l-ideat u bdejtni naħseb biex nagħmel riċerka tiegħi fiha. U kelli ċans immur konferenza Saint Andrew's fejn kien hemm nies importanti, matematiċi importanti f'din l-area u waqt li kont hemmhekk Scotland, għidt minflok ninzel Malta dritt, ħa nerga ninzel Oxford u niltaqa' ma' nies li kont naf. Iltqajt mal-eks *tutor* tiegħi Wilson qalli l-Bambin bagħtek kont qed naħseb biex ikoll *doctoral student* ċertu xi ħadd li *dropped out*, qalli trid toħodha inti, *scholarship* għidtlu niġi f'Ottubtu. Meta ġejt lura irrangajt mal-Universita bqajt l-impjieg tal-Universita biex ma nitlifix s-*seniority* li kelli. Qabel ma żżewwiġt anzi, żżewwiġt fis-*seventy three*, fis-*seventy-two* bdejtni ergajt tlajt l-Ingilterra, ergajt mort Oxford qed naħdem fuq din, li f' sentejn lestejt it-tezi, żżewwiġt, kellna tarbija, luckily hemmhekk stess hekk kif lestejt it-tezi għax bil-biki ma kont nagħmel xejn u nżilna u bdejtna hawn Malta imbagħad bdejtni l-Universita fis-*seventy-five*

MG: Dejjem fid-Departiment tal-Matematika. Dak iż-żmien min kien il-kap?

SF: Dak iż-żmien kien hemm ħafna Inġliżi kien hemm

MG: Inti kont l-unika Malti?

SF: Le le, konna jiena, Joe Pule u Leonel Ganado dak iż-żmien. Bowen kien il-head. Imbagħad kien hemm, le *basically* dik kienet. Imbagħad beda t-trouble tal-Universita. Għal bidu kont sejjer tajjeb ħafna, Borg Costanzi ssupportjani tani sitt xhur *sabatical* anke wara sena li kont ilni hemmhekk diġa, ergajt tlajt Oxford dik is-sena, daww is-sitt xhur li għamilt kont ġa pproduċejtni xi disa' *papers*. Ninzel Malta u jibda t-trouble mal-union mal-Gvern u rrealizzajt li ma tghoddx għalija għal din il-ħaġa. Għidtilha mara nitilqu. Mill-banda l-oħra kont ġa ħa nbiegħ id-dar b'kollox, kont qed nitkellem lil Borg Costanzi qalli tagħmilx hekk, taqtax ir-relazzjonijiet li għandek, irranga exchange ma' xi ħadd u bil-contacts li kelli mal-University sar dan l-exchange.

MG: Exchange jfisser xi ħadd ġie hawn

SF: Eżatt, hu ġie Malta, kien konvinjenti għalih għax kellu t-trouble mal-mara l'boġħod minnha, kien jaqbilu hawnhekk, jiena tlajt bil-familja u kont Bristol. U kienet esperjenza ġdida ħafna għax ix-xogħol li kien jagħmel hu, jiena kont nagħmel ix-xogħol tiegħu u hu kien jgħallem hawnhekk dak li kont ngħallem jien. Hu kien staff tutor. U kien jorganizza it-tagħlim tal-matematika fis-South West tal-Ingilterra kollha minn Cheltenham *in the North* sa St Ives Isles dik l-area kollha bil-Cornwall u b'Exeter sa Swindon, kont irrid

nappunta *tutors* ta' diversi *sections* li kienu jigu mgħallma u kienet tfisser ħafna vjaġġar hemmhekk u għamilt sentejn hemmhekk. U hemmhekk irrealizzajt għidt imma jiena mħabba, ma nżidux aġġettivi, dan il- ma nafx x'ser naqbad ngħidlu, qed neżilja ruħi min dak li nħobb ħafna li hu pajjiżi u din ħarġet ħafna meta darba talbuni biex nagħti *talk* fuq Malta.

MG: Dan qed ngħidu elf disgħa mija u?

SF: *Nineteen eighty two, mis-seventy nine sal-eighty two*. Ghid xejn ha mmur lura Malta *come what may* imma s-sitwazzjoni kienet għadha ma tranġat xejn fl-*eighty two*, spicċajt barra mix-xogħol għax ħriġt bil-protesta tal-Imnarja. Barra minn hekk kont involut fejn jidhlu fl-unjin tal-Universita spicċajna ngħaqqadna mal-MUT imma kienet *rollercoaster* kbira. Hawn Malta ċ-ċans li tagħmel ricerka matematika *was nil*. Kotba xejn, konferenzi xejn, librerija ma tara xejn and *I was not going to*. U luckily il-Professor Godfrey Wettinger kien qed jagħti kors filgħaxijiet fuq *place names* u kunjomijiet u dawn l-affarijiet u affaxxinawni. Għidt *this will be my area* għax *it goes back* għall-perjodu Medjevali li huwa seminali għall-izvillupp li gie wara taf fejn tibda ma tafx fejn tispiċċa

MG: Jigifieri dik kienet l-inspirazzjoni

SF: Dik kienet

MG: Qabel qatt ma kont għamilt, missejt ma xejn apparti dik it-talk li għidtl li kont tajt fuq Malta. Kont għadek, l-Universita kellek forsi xi sugġetti

SF: Le, that was that

MG: U kont ġa ta' ċertu eta, kważi kellek erbgħin sena u fuqhom

SF: Eżatt imbagħad ġejt hawnhekk natualment l-Imdina inqalleb

MG: Filfatt lil hinn mill-istudji tal-matematika għandek ukoll imħabba kbira għal istorja ta' Malta partikolarment il-perjodu tard-medjevali. Il-bibjografija tiegħek hija rikka u estensiva ħafna u fost l-ewwel xogħlijiet tat-tmeninijiet urejt l-interess u investigajt aspetti demografiċi dwar Malta u Għawdex li ftit li xejn konna nafu dwarhom. Is-sorsi mid-diversi arkivji u fonti ta' natura differenti kienu fundamentali għalik biex tiġbor u tinterpreta *data* dwar aspetti tal-popolazzjoni fid-diversi rħula Maltin. Insemmi biss żewġ studji *Status Animarum: A unique source for 17th and 18th Century Maltese Demography* u ieħor li speċifikament jitratta is-sena 1687. Fihom turi tkabbir u ċaqliq fil-popolazzjoni u fatturi ekonomiċi. X'tgħidilna dwar dawn ix-xogħlijiet?

SF: Mela biex norbot ma dak li konna qiegħdin ngħidu, jiena ġejt minn barra ddeterminat biex niskopri x'inhuma l-għeruq tiegħi, nirrazjonalizza din il-ġibda irrazzjonali għalija lejn pajjiżi li bħal ħamiema li, bid-DNA tagħha hija li terġa tmur lejn il-bejta. Allura ridt niskopri fuq il-familja kemm min-naħa Fiorini, ta' missieri u min-naħa t'ommi, Zarb li ħadtni lura saħansitra sal-1270, Zarb insibuhom hawn fiż-żminijiet Anġuvini. Allura bdejnt inqalleb

sources ili jagħtuni informazzjoni fuq il-popolazzjoni, id-demografija. Status animarum kienet haġa naturali hafna għaliex hemmhekk għandek dawn iċ-ċensimenti li l-kappillan jagħmel kull sena fejn minħabba fil-preċett Paskali kien jiġbor dettalji fuq il-familji, bil-klieb u l-qtates b'kollox jiġifieri, l-etajiet u fejn joqgħodu eċċettera allura kienet ċara li minn hemmhekk ser joħroġ hafna informazzjoni. Is-sena 1687 hija l-ewwel sena fejn għandna fil-Kurja, il-Furjana wieħed minn dawn iċ-ċensimenti għal kull belt u raħal ta' Malta u allura għandek *snapshot view* ta' x'kienet il-popolazzjoni dik is-sena. Tgħid hemmhekk jiena qiegħed fiċ-ċert. Jekk jiġi xi hadd bil-kunjom Matternich per eżempju naraw jekk hux qiegħed hemmhekk u ngħidlek le mela wara

MG: aktar faċli inkunu nafu l-popolazzjoni b'mod korrett dak iż-żmien milli fil-preżent

SF: Assolutament, assolutament. Dażgur. Issa bħal dik għandna diversi oħrajn, fl-1705, fl-1797 immedjatament qabel il-Franċizi fejn nafu eżattament il-popolazzjoni x'kienet bid-dettalji kollha. Interessanti li l-Ordni kienet tagħmel iċ-ċensimenti tagħha fil-bidu minħabba r-raġunijiet tal-qmuħ li kienu jiġu impurtati minn Sqallija. Imma meta wara l-1615 il-kappillani bdew jipproduċu dawn iċ-ċensimenti tagħhom qatgħu qalbhom li jagħmlu kompetizzjoni magħhom. Allura waqfu wara 1632, l-aħħar wieħed li għamlu l-Ordni. Imbagħad wara meta kellhom bżonn per eżempju biex jagħmlu ?? għal kavallerija, marru fis-1705 marru għand il-kappillan qallulu tina l-ismijiet tan-nies, tal-irġiel u mexxew minn hemmhekk. Naturalment, id-demografija hija aspekk importanti hafna. Allura kelli nerġgħha mmur lura għal *sources* ta' qabel

MG: Ovjament, l-aspekk matematiku minħabba li inti bniedem tal-matematika għenek hafna, għamilt hafna *workings* ta' ċerta korrettezza li lilek, inti bihom hriġt hafna fid-dawl hafna *patterns* hux hekk?

SF Iva hekk hu per eżempju ta' Fhal Qormi fejn kien hemm dik il-ħadma ta' min kien qiegħed jiġbor il-figuri. Meta rrealizzaw li għandhom monopolija fil-ħaġa, lejn l-1765 bdew jgħolluhom dawn il-figuri u tellawhom id-doppju talli kienu. Meta Fhal Qormi suppost kellu 3500 spiċċaw 6500 u,

MG: Ivvintawhom

SF: Ivvintawhom. Imma ma kienux qiegħdin jidher illi qed jivvintawhom, rajtha jiena meta rajt il-*graph* tagħhom din alimanija kbira x'jiġifieri Fhal Qormi minn hawnhekk ġew hawnhekk, u sentejn wara niżlu fejn kienu

MG: X'kienet ir-raġuni?

SF: Ir-raġuni, riedu, marru ċara għax il-kappillan dik is-sena mar għand Pinto u qallu x'jiġifieri l-Isla, Bormla u l-Birgu huma bliet, b'popolazzjoni inqas minn tagħna u ahna raħal. Nitlobok li din issir Citta Pinto, u tahlhom

MG: Mingħajr ma kien jaf il-popolazzjoni vera

SF: Kien jaf mela ma kienx jaf!

MG: Le, Pinto ma kienx jaf, Pinto ta

SF: Pinto x'jimpurtah! Tahom ismu. Dawk meta hadu li riedu nizlu fejn kienu u bis-saħha tagħhom imbagħad bdew jiġu l-oħrajn - Haż-Żebbuġ, Citta Rohan the next – il-Granmastu ta' wara, Hompesh, is-Sigġiewi Ferdinand, Haż-Żabbar Hompesch imbagħad marru ż-Żejtun u thajru x'jiġifieri dawk u mhux aħna, il-Granmastri kienu spiċċaw imma Granmastru Hompesh kellu ommu u ommu kunjomha Beland, allura Citta Beland. Allura ħarġet din il-ħaġa sempliċiment meta wieħed jħares lejn il-*graphs* tal-popolazzjonijiet. Bl-aspett matematiku ħareġ diversi affarijiet oħrajn. Jekk tmur lura għal 1241 hemm ċensiment importanti ħafna ta' fejn il-popolazzjoni hija maqsuma bejn affiljazzjonijiet reliġjużi Insara, Misilmin u Lhud. U għandek għal Malta u għal Għawdex. Ta' Malta kien ridikolosament baxx l-ammont t'Insara hemmhekk, kien biss sebġha u erbgħin

MG: F'popolazzjoni?

SF: Fuq popolazzjoni ta' 8000 Malta u 2000 f'Għadewx li hija xi ħaġa interessanti li toħroġ minn komputi matematiki. Il-popolazzjoni ta' Malta irridu ngħidu illi sa minn żmien Neolitiku sa 1450, il-popolazzjoni dejjem 10,000. Dik hija l-*carrying capacity* tal-gżejjer tagħna. Wara dik hemm żieda bdiet tiżdied il-popolazzjoni illi għadha mhux ċara r-raġuni għalxiex, anyways, l-importanti huwa li kienet madwar 10,000 8000 Malta u 2000 Għawdex. Dil-figura ta' dak ġara li kien hemm żball.... ra ukoll dan iċ-ċensiment.. per eżempju ppropona illi li jkun hemm.... mille u ssuġerixxa through elf sebġha mija u erbgħin.... Sqallija l-istess kien qiegħed jistudja d-demografija tagħna u ddecidieda illi jzid erbgħa mija minflok erbgħin imma ma jiffittjawx il-figuri l-oħrajn. Jiena ħarist lejha rajt billi hemm l-introiti u l-ħruġ ta' x'kien diehel u ħiereġ fil-kaxxa ta' Malta li minnhom tista toħroġ a line of best fit, ... line. U din jekk kellha tkun ċara għal ħruġ u dOdhul ta' Malta u Għawdex kellha tirrifletti l-popolazzjoni. Jekk nużaw l-istessinqabblu Għawdex ma' Malta toħroġ ċara l-figura tkun, sibtha eżattament kemm kienet. Jiġifieri jekk thares lejha lejn l-att matematiku u tiġi preċiżament kif tixtieq qalbel. Hemm affarijiet oħrajn li għenuni .. l-aktar ħaġa interessanti li torbot max-xoġhol li beda Wettinger li nspirani bih hija dwar l-ismijiet tat-toponimija Maltija. Għal bidu tal-1400 kellna tnax-il parroċċa – Birkirkara, Naxxar, Sigġiewi, iż-Żejtun eċċettera l-ismijiet ta' dawn huma deskrittivi tat-topografija. Birkirkara huwa l-bir hdejn il-kalkara tal-ġir. Bir Miftuħ imma tiddiskrivi l-bir ta' maftuħ jew bir miftuħ ma nafx imma jiddiskrivi bir. is-Sigġiewi.. imbagħad dawn it-tnax-il ċentru kellhom irhula satelliti tagħhom li kollha għandhom l-isem raħal. U jekk tanalizzahom dwn issib li huma assoċjati ma' nies F'Attard per eżempju, Raħal Attard. Attard kien kunjom if ukoll isem personali u interessanti li mid-disgħa Attardijiet li kien hemm Malta fl-1420, sitta minnhom kienu ġo F'Attard innifsu u t-tlieta l'oħra viċin, Ħal Lija. Allura ttik idea li l-isem Attard beda minn xi razzett jew tnejn ta' din il-persuna Attard li taha ismu lil dan ir-razzett. U beda jinfirex bil-mod il-mod u sar raħal. U għidt, jiena din nista' nippruvaha matematikament jiena? U qbadt mal-kunjom Sammut. Sammut fil-listi tal-

milizja u hekk jidher bħala raħal Sammut assoċjat viċin Ғal Ghargħur, il-Ghargħur. Fil-fatt, ir-raħal miet u spiċċa fix-xejn għan-nofs tas-seklu imma hemm Bjar Sammut il-Madliena. Ghidt nista nuri matematikament jekk konvergenza tas-Sammutijiet kollha lil hemm, li sejr in dik in-naħa? Allura għandi ċensiment tal-militia 1417, 1420, 1425, għandi formazzjoni tal-bidu tas-seklu sittax, imbagħad jidhlu l-Istatus Animarum u tara firxa aktar kemm jgħaddi żmien aktar jinfirxu lejn il-Belt,il-Birgu u kkomputajthom matematikament u urejt konvergenza fuq hemmhekk. Prova li l-kunjom beda minn dak il-post.

MG: Filfatt Birkirkara n-naħa ta' fuq naf ħafna familji Sammut jgħifieri Birkirkara mhux il'boğhod mill-Ghargħur. Apparti l-kunjom Borg.

SF: Użğur!

MG: Aspetti oħra, minn dawk imsejħa rolli ħriğt ħafna *patterns* u *statistiċi*. Fil-qosor x'metodoloğija użajt biex tiğbor u tikkwantifika daqshekk informazzjoni dwar l-belt tal-Imdina u r-Rabat per eżempju

SF: Mela żewğ għejjun importanti tad-demografija Maltija huma l-listi tal-militia li kixef, skopra Wettinger li qieğħdin hawnhekk fl-Arkivju tal-Imdina u hemm ukoll dak li semmejt inti tal... issa li kont qed ngħid huwa li l-Maltin kienu oriğinaljament *serfs* tar-Re, servi tar-Re. Li riedu jagħtu l-kontibuzzjonijiet tagħhom b'xejn. Waħda minnhoml-għassa madwar il-kosta ta' Malta li kienu jgħdulha l-maħras, id-dejma li kienet organizzazzjoni miltiari ġol-irħula kif ukoll id-difiħa tal-Imdina. Dan ix-xoğhol kellu jsir b'xejn u l-Maltin *resented this*. Għaliex kien jfisser ħafna impenn li trid darba fix-xaħar tqatta' lejl fuq il-kosta, lejl sħiħ biex tara' xi għajn ħażina minn fuq il-baħar eċċettera kienet iebsa biżżejjed. Imma riedu ukoll jagħtu ġurnata xoğhol b'xejn jqattgħu l-blat tad-*ditch*, tal-foss tal-Imdina li naraw illum u dan ġara fl-1485, qrib t' hemmhekk għax kien hawn biħa t'attakk ieħor ma ninsewx li fl-1427, wara l-inċident ta' Monroy kellna invażjoni sħiħa minn tmintax-il elf Mislem li ġarrew magħhom terz tal-popolazzjoni u reğğħa kien hemm biħa dak iż-żmien u qalu l-Imdina rridu niddefendewha b'dal-foss. U il-Maltin kollha irrespettivament min kienu, kellhom jagħtu x-xoğhol tagħhom biex jaqtgħu l-blat biex jisseparaw l-Imdina mir-rabat.

MG: X'inhil ipotezi tiegħek, li dokumenti bħal dawn li mħumiex ta' natura ekklesjastika imma jinstabu fl-arkivju tal-Katidral. Insemmi dawn, insemmi s-sezzjoni tal-, tat-tratrat li għamlu l-Maltin mal-Viċi-Re ta' Sqallija għar-reannessazzjoni ta' Malta mar-Renju tad-Due Sicilie, il-minuti tal-Universitas. X'inhil ipotezi tiegħek?

SF: Jiena għaliħa għadni ma rrisovejtix jiena imma li nista ngħid huwa illi kif ħareğ mill-ktieb tal-Mandati, wieħed mill-ewwel kotba li ppubblikajt, l-awtorizzazzjoni f'ħafna każijiet kienet trid tiği iffirmata kemm mill-awtorita ċivili jgħifieri l-Universita u kemm mill-awtorita ekklesjastika. Fejn hemm affarijiet li kienu jinvolu t-tnejn per eżempju d-daqq tal-qanpiena tal-Katidral. Kienet isservi mhux biss għal Knisja iżda ukoll biex għan-nafra tannies per eżempju. Mela l-Universita kellha kontribut hemmhekk u l-Knisja għandha l-

kontribut tagħha allura nifhimha li biex jhallsu l-arloġġar li jieħu ħsieb, it-tnejn jridu jhallsu. L-istess per eżempju, l-iskola tal-Imdina. Kien hawn skola kienu jattendu għaliha min ser jsir qassis, jattendu għaliha l-grammatiċi tal-grammatika allura kienu kontributi kemm mill-Universita, kemm mill-. Forsi dik kienet l-għerq tal-ħaġa

MG: u dawn huma l-famuži Mandati li inti ppubblikajt fil-bidu tas-disgħinijiet, fit-tnejn u disgħin.

SF: Fin-ninety two eżattament

MG: U x'joħroġ minnhom allura?

SG: Toħroġ ċara kif kienet l-amministrazzjoni n-nefqa għal dawn kienu awtorizzazzjonijiet għan nefqiet li kienu jinvolvu kemm il-katidral u kemm l-Universita forsi minhabba f'hekk li baqgħu flimkien. Issa li ridt ngħid huwa li dak il-ktieb jkopri l-perjodu l-1473, l-1539 jiġifieri anke jidhol fil-perjodu tal-Ordni, sal-ewwel disa' snin. Imma wara dik is-sena, il-Mandati inqassmu kompletament. L-aħħar wieħed huwa t-tielet wieħed fejn huwa joint, ir-raba wieħed tal-Katidral huwa biss tal-Katidral u parrigġu hemm il-Bibjoteka mingħalija Universita 79 li jittratta biss affarijiet ċivili li huwa interessantissimu u kemm nixtieq li kelli ħin u ninkoreġġixxi lil min jista jagħmlu jipubblikah fis-serje Documentary Sources of Maltese History għaliex huwa huwa interessantisimu per eżempju jkopri per eżempju l-incident ta' Callus, kitbiet tiegħu awtografi. Dik hi jiġifieri!

MG: Fihom tgħid eżempju interessanti, glossaru ta' termini li kienu jintużaw, jiena kont il-ġimgħa l-oħra nħares lejhom għax kelli bżonn, affarijiet ta' xiri, ta' ikel, ta' materjal artistiku, opri tal-arti jiġifieri inti tagħti glossarju, tispjega d-definizzjoni bl-etimologija hekk hix Taljana, hix Sqal-Siciljana, hix Latina. Tgħidilna xi ħaġa?

SF: Interessanti minn dak l-att l-istudju tal-lingwa li joħroġ mid-dokumenti tagħna, dan il-glossarju qabel xejn komplejt nagħmlu fid-Documentry Sources. Wieħed jista' jiġborhom kollha u joħroġ dizżjunarju għax il-lingwa tevolvi pero xi ħadd l-Italja dan l-aħħar baġtli kopja tat-teżi mibnija kollha fuq Basardella, mibnija kollha fuq il-pubblikazzjonijiet tiegħi u dan li tirreferi għalih inti. Fejn għandek studju ta' kif żżvolgiet il-lingwa l-affarijeit jinbiddu. Għandi paper meta kienet saret il-feschift ta' Wettinger għamilt paper *isem* studju etimologiku ta' kliem Malti qadim. Fejn espandejt ħafna fuq it-termini li qed issemmi inti.

MG: Trattajt ukoll studji dwar komunitajiet ta' barranin u l-influwenzi li b'xi mod immarkaw l-istorja tard medjevali ta' Malta u moderna – insemmilek partikolarment tlett studji: The Rhodiot Community of Birgu, A Maltese City 1530-1550 u Jewish Community in Mдина. Fil-qosor x'joħroġ minn dan it-taħlit? Kienu gruppi ta' nies emarginati jew kienu parti integra fis-soċjeta?

SF: Biex nitkellmu fuq l-Irjodjoti studjajthom sew għax kont, kelli kontribuzzjoni barra li kont wieħed mill-edituri tal-ktieb *Birgu: A Maltese Maritime City* ħarist lejn dak l-aspett

imma imbagħad dhalt ħafna fuq in-nutara li ħadmu f'dan il-perjodu u ħarġet informazzjoni kbira u tkellimt fuqha ġo Rodi kien hemm konferenza imbagħad espondejt għax f'konferenza ma tantx tista żżid, f'*Library of Mediterranean History* li kien beda Mallia Milanes. Qabel xejn rrettrifikajt l-idea li kienu ġew ħafna mir-Rodi, it's not the case, mhux 5000 waslu Malta xi 500 ġew għax għamlu xi tmien snin fil-kontinent u ħafna minnhom baqgħu hemmhekk. Mela ġew xi ħames mija u ssettiljaw il-Birgu u kien

MG: Issettiljaw il-Birgu

SF: U kienu komunita *vibrant* ħafna, jiġifieri nvollew ruħhom ħafna fil-korso tal-Maltin per eżempju kien hemm integrazzjoni f'dak l-att u kellhom ħafna ħiliet li f'Malta kienu neqsin, per eżempju mhux non-eżistenti imma neqsin, fid-deheb per eżempju, argentiera u importanti li xi uħud minnhom għadhom magħna sal-lum. Il-kunjom Marmara beda minn hemmhekk, il-kunjom Lagana beda minn hemmhekk, dawn huma ta' oriġni Griega li ssettiljaw hemm u baqgħu. Jitfaċċa ukoll il-kunjom Preca imma għandi dubju kekk il-Preca ta' dak iż-żmien jorbtux mal-Preca t' issa, ma studjajtiex dil-ħaġa, jista' jkun li mhux il-każ imma Marmara iwa u Lagana ukoll. Iktar minn hekk, l-Ordni ta' San Ġwann ma kienux kuntenti li l-Imdina kienet ċentru ta' qawwa, ta' *power*, u huma kienu ssettiljati naturalment hemmhekk. Allura l-ewwel ħaġa li għamlu

MG: L-aristokrazija, in-nobbilta?

SF: L-aristokrazija baqgħu hawnhekk

MG: Ma kienux kuntenti hawnhekk

SF: Meta qabzitolhom telqu jiġifieri, l-Inguanez baqgħu hawn u huma ssettiljaw hemmhekk imma ma ridux l-Universita t'hawnhekk jkollha l-poter, jiġifieri l-ewwel ħaġa li għamlu qasmu l-gżira f'żewġ universitajiet waħda tal-Birgu u l-oħra tal-Imdina u aktarx is-salib li hemm Imrieħel jifred iż-żewġ sezzjonijiet, allura kien hemm erbgħa parroċċi hawnhekk jiġifieri Birkirkara, Naxxar eċċ, u l-parroċċi l-oħrajn man-naħa l-oħra. Imma imbagħad kien hemm, riedu jwaqqfu minn ser jamministraha l-Universita t'hawnhekk. Ħafna min-nies li ntgħażlu għal dak ix-xogħol kienu propju dawn l-Irjodjoti li ma kienux Maltin t'hawnhekk għalkemm bew jintegraw bil-mod imma l-interessi tagħhom kienu għal kollox differenti. Dana aspekt li naħseb li huwa importanti ħafna, kien ġa semmih Mifsud beix ngħidu kollox.

MG: Alfredo Mifsud

SF: Alfredo Mifsud u komplejt nespandi fuqha.

MG: *Truth vindicated; Trista ex Melitogauda*, u oħra li ssegwi kontro risposta tal-professur Lauxtermann dwar il-poeżija tal-bidu tas-seklu erbatax miktuba minn xi ħadd imħarreġ sew fil-Latin u l-Grieg klassiku li spicċa eżiljat f'Malta. Qabelxejn kif kontu tafu (għax dan l-istudju ħdimtu id f'id ma' żewġ studjużi oħrajn) fejn kienet tinsab dil-famuża poeżija fl-arkivji Nazzjonali ta' Amdrid u x'tgħidli dwarha?

SF: Mela, fl-1973 Professur Sulakis minn Tessaloniki ppubblika *excerpts* minn din il-poezija bil-Grieg. Li għalija ma kienet aċċessibli xejn biss xi tlett snin wara meta Lutheral kien qed jikteb il-ktieb Medieval Malta, il-Professur ... m'inix ċert fejn l-Italja kien kien qed jikteb paper fuq Malta Medjevali, parallel ma dak li kien qed jgħid Lutheral fil-ktieb u fosthom jirreferi għal din il-poezija li ppubblika biċċiet minnha Sulakis. U qal li tissemma Melitogauda. Meta smajt din, widnejja għamtu hekk! Jigifieri dokument tas-seklu 12 fuq Malta u Għawdex f'perjodu li meta m'għandna xejn prattikament minnu, widnejja qabzu. L-ewwel haġa li għamilt, huma naturalment taw referenza f'Madrid mort ġibt tlett kopji ta' din il-haġa, waħda żammejtha jien

MG: Dana qed ngħidu għal habta tal-elf disa mija?

SF: 1995 xi haġa hekk, waħda l-Universita ta' Malta, tajjeb li ngħidha din, tajthom kopja u l-oħra ridt insib xi haġa li jiddeċifraha dil-haġa għax hija bil-paleografija Griega. Xi daqsxejn Grieg kont diġa studjajt ġa bħala tifel fil-Liċeo meta kelli l-opportunita u mal-Ġiżwiti komplejt imma ma kinitx t'idi l-haġa. Approċċajt diversi nies u fl-aħħar sibt lil Monsinjur Ġużeppi Busuttil li kien l-arkivista tal-Kurja u għaddejtlu din u qalli mela, imma toqgħodx tgħaġġilix. Prattikament insejtha. Le, qed nigdeb ta', mhux fin-95 tajtielu din xil-85 naħseb kienet meta kont bdejt niggana fuq dawn l-affarijiet

MG: kont għadek qas għamilt konnoxxenza sew ma' Fr Busutill li imbagħad ħdimt fuq xogħlijiet oħra

SF: Kont nafu l-Kurja minhabba l-Istatus Animarum, minhabba l-familja, li minn dax-xogħol harġu per eżempju laqmijiet tan-Naxxar tal-elf tlett mija u tletin xi haġa hekk, jigifieri jien kont nafu barra mill-fatt li hu kien fil-parroċċa ta' San Ġiljan li jiena ngħix. Qalli toqgħodx tgħaġġilni u jiena prattikament insejtha kelli fuq xiex naħdem. Għaxar snin wara, u dak jiġi fin-*ninety five* qalli għamiltha dik ta. Ok għamiltha. Jigifieri li għamel il-Grieg li ma jinqarax, il-paleografija Griega qalibha għal Grieg

MG: Jigifieri kelli hiliet paleografici notevoli

SF: Kien jgħallem il-Grieg u l-Latin, studja Londra jigifieri *orrajt*, kien diġa għamel xogħol per eżempju meta fil-missjoni Taljana, tas-Silġ, ta' San Pawl

MG: Missjoni Arkaeoloġika tas-sittinijiet

SF: Fi żmien il-miġja ta' San Pawl, l-anniversarju, fil-millenarju, fin-*nineteen sixty* kien sar kien diġa jigifieri ħadem fuq affarijiet hekk u għandu papers sħaħ fuq il-Grieg u l-Latin fil-*Journal of Maltese Studies, anyways*. Mela issa għandna, nistgħu naqraw il-Grieg, anke jiena kont naqrah li kien kiteb hu. Imma issa rridu traduzzjoni. Ergajt approċċajt diversi nies u fl-aħħar Horace Vella qal li jagħmilha u dam jgħebbed l-isbaħ ħames snin nigri warajh, ngħidlu "Għamilt xi haġa fuqha"? Wara ħames snin qalli jiena bdejt naħdem fuqha. Imbagħad irrealizzajna li l-kopja, l-fotokopja li kont ġibt minn Madrid kien hemm ħafna lakuni, ċapep sħaħ suwed, kien hemm importanti noti marginali li ma jinqaraw xejn

għidtlu din għandna bżonn mmorru naraw l-oriġinali. Mar hu l-ewwel darba, ġie huwa wara xi għaxart t'ijiem u kkoreġa hafna affarijiet, kellhom bżonn jiġu korretti

MG: Allura Busutill ma kienx preċiż

SF: Busutill ħadem fuq il-fotokopja li kont tajtu jien, jiġifieri hafna affarijiet anqas sempliċement ma kienu jinqraw. Qalli aħjar titla' int ukoll u ergajt mort għaxart t'ijiem. U ergajna kkoreġejna imbagħad bdejna naħdmu flimkien fuq din it-tradizzjoni u niskopru l-istorja madwarha. X'hareġ mill-ħaġa? Din kienet, għal disa' snin xi hadd fil-Qorti ta' Ruġġieru II ikklaxja mar-Re u r-Re eżiljaħ Melitogaudu għal disgħa snin sħaħ

MG: Kastig

SF: Kastig. Mhux hu biss, huħ kien eżiljat fil-post l-ieħor jiġifieri jekk hu kien Ghawdex l-ieħor kien Malta jew viċeversa lil ommu qas ħalliha tarah qabel jitlaq, il-bniet ħalliehom imma ma qallhomx fejn sejjer kien kastig jiġifieri. U dak eżiljat hawnhekk, l-Anonimu għax kontroversa l-ħaġa, tajt is-suggeriment tiegħi min kien imma hafna nies ma qablux miegħi, qalu. Kiteb din il-poeżija biex jindirizzaha l-vizier Tar-renju jiġifieri Ġorġ ta' Antijola (George of Antioch) biex jinterċedi għalih mar-Re. U l-poeżija hija kollha meħudha minn sezzjonijiet mill-Bibbja, mil-litteratura Griega, biċċiet anke bil-Latin kien kapaċi hafna biex jsaħħaħ l-argument tiegħu mal-vizier Ġorġ ta' Antijola biex jinterċedi għalih mar-Re biex jehilsu. Fost id-deskrizzjoni kollha hemm żewġ affarijiet ta' importanza kbira għalina. Waħda minnhom jgħid ċarament li San Pawl kien ġie hawn fis-seklu 12 dan qiegħed jgħidha, fis-Seklu 12, San Pawl Malta ġie mhux kif qal ħaddieħor. U l-oħra jagħti deskrizzjoni ċara li fl-elf mija sebġha u għoxrin, *eleven twenty-seven*, Ruġġieru II attakka Melitogaudu, apposta qiegħed ngħid Melitogaudu, apposta qiegħda ngħid Melitogaudu biex ma nikkommettix ruħi, għaliex kien hawn ribelljoni, Fil-ktieb tiegħi fuq id-deċmi grigt b'teorija għaliex ġrat din, mhux ħa nidħol fiha issa. Mela keċċa l-barra l-kapijiet Misilmin, biddel il-moskej tagħhom fi knejjes u importanti hafna u kixef komunita Nisranija li kienet moħbija; Isqof u komunita ta' Nsara madwaru

MG: Li allura turi li xi forma ta..

SF: Li l-Knisja kienet għadha għaddejja jiġifieri. Jiena saħħaħt dal-argument b'hafna referenzi għall-istora ekklesjastika x'fadal minn din il-Knisja Griega iżda nies bħal Wettinger jiġifieri li kien ilu jippriedtka li Malta kienet spolpoljata u għalhekk ir-religjon kienet waqfet wehlitlu hawn hu. Mhux biss, teorija tiegħi issa din, hu għamel sena Oxford jistudja fuq il-perjodu Medjevali qabel ma kiteb il-paper tiegħu *Arabs in Malta*, għamel ħbieb ma nies bħal Jeremy Jones u George Holmes *through Jeremy Jones* li kkonvinċewh naħseb biex jiktbu kontra din it-teorija

MG: Kienu instigati

SF Fl-opinjoni tiegħi sewwa. hawn Malta kien hawn żgur konfossa sħiħa u għadha għaddejja sal-lum biex turi li dana ma kienx il-każ. U dan il-famuż Lauxtermann fost hafna

qal, deiknynai li tisser to show, to bring to light, hu qal he insert it, biddel is-sens. Jigifieri hu qed jghid l-lqsof mhux sabu hawnhekk, l-lsqof gie mplantat hawnhekk. Biex nirrispondih ghal dik wiehed fonologiku u u wiehed mill-Istorja. Mhux ha nidhol fil-fonologija hawnhekk, hafna dettalji ta' Grieg dawn ktibnihom fuq zewg papers waħda ghal konsum lokali li tirreferi ghalih inti Truth Vindicated u qabez fuq din u magħgbin kemm ferħitu lil Godfrey li kien l-isptar dak iż-żmien, u l-ghada miet. Naf min qallu biha jigifieri li Jeremy Jones waqaha t-teorija ta' Fiorini. Anyway, waħda hemmhekk u l-oħra fil-Litwanja fejn ghandha tilhaq hafna aktar nies barra minn Malta. Ninsew l-fonologija, argument storiku. Jiena ridt ngħid li Malta kienet diġa kellha zewg isqfijiet qabel *eleven twenty seven*, wiehed Giovanni u l-ieħor Rajneru. wiehed fil-*eleven thirteen* u l-ieħor fl-*eleven twenty-one*. Jekk kien hemm zewg isqfijiet qabel. x'jigifieri jigi Ruġġieru u jilhaq Isqof ġdid? Din ma tagħmilx sens imħabba l-patt li n-Normanni kellhom mal-Papa, il-Papa tahom setgħa li jieħdu l-artijiet kollha li kienu meħudin mill-Misilmin, Sqallija, Malta, il-Kalabrija u l-Puglia basta jigu rritornati għax dawn kienu tal-Vatikan, ta' Ruma imma talli għamlu hekk, in-Normanni kellhom hafna drittijiet fosthom li jinnominaw l-Isqfijiet huma allura jekk Ruġġieru II qed jinnomina Isqof fil-*eleven twenty-seven* kien hu stess li nnomina lit-tnejn ta' qablu, *eleven thirteen* u *eleven twenty-one*. Jigifieri din ma tagħmilx sens. Minkejja dan, xorta bqggu jinkitbu ake fil-gazzetti u twegghani hafna li tinkiteb tezi tal-Bačcellerat l-Universita ta' Malta issa u s-supervisor li ma nsemmix min hu, ma nsemmix l-istudent min kien, l-anqas referenza waħda ghal kwistjoni tal-Kristjanita, kienet *focused* fuq Kristjanita f'Malta u dak kollu li qed insemmu aħna lanqas biss insemmi. L-istudent naħseb ma kienx jaf imma s-supervisor żgur li kien jaf *anyway*, biex tkun taf. Minkejja dan l-argument, xorta kien hemm oppożizzjoni allura ddecidejt issa biex nidhol bis-serjeta hafna fuq il-prova li kemm Giovanni u Ranjieli kien isqfijiet ta' Malta. Dawn huma zewg papers li għadhom kif jidhru issa, waħda minnhom fil-festschrift ta' Maroma (Camilleri) fejn nuri Giovanni għaliex kien hu, għaliex hemm evidenza ġdida qatt ma ssemmiet qabel li dana Roberto l-Isqof ta' Calabria li kien ukoll Kardinal bħala Isqof ta' Mileto, Malta, ma tantx nafu fuqu imma bħala Kardinal nafu fuqu u baqa jgħix sal-1120 żgur jigifieri. U ta' Ranjero xi haġa kompletament differenti li jidher fil-Melita Theologica li hemm dokument b'sinjatari aktar minn ħamsin wiehed dorthom wiehed wiehed u urejt li kollha kemm huma, huma awtentiċi jigifieri jekk jissemma dal-Kardinal, vera li dak il-Kardinal kien jgħix f'dak il-perjodu, jekk jissemma Isqof vera dak l-Isqof kien dak iż-żmien, kollha mbarra ta' Malta. Allura d-disgħa u erbghin kollha veru, il-Malti kien, ma tagħmilx sens

MG: Ħa nitkellmu fuq Ghawdex Stanley issa

SF: Ghawdex?

MG: Iva, fuq l-Assedju t'Ghawdex

SF: E

MG: F'wiehed mill-istudju tiegħek dwar l-assedju tal-1551 f'Għawdex indirizzajt numru ta' mistoqsijiet dwar il-konsegwenzi ta' din il-herba li prattikament żvojtat lil Għawdex. X'dawl sinifikati jitfgħu l-atti tan-Nutar Don Lorenzo de Apapis, Tommaso Gauci u Ferdinando Ciappara fuq dak li ġara, tul dan il-perjodu u wara?

SF: Mela l-għejjun għal dik il-paper kienu dawk in-nutara li semmejt int li kienu qiegħed jaħdmu dak iż-żmien kif ukoll *sources* tal-knisja, jiġifieri Liber Baptizatorum eċċetera ta' San Ġorġ tal-Matrici biex hriġt stampa tal-popolazzjoni x'kienet. L-ewwel korrezzjoni hija li mhux vera li ġabar lil kulħadd. Imbarra l-erbghin xih kien hemm xi ħames mija li ħarbu. Dawn aktarx kienu nies b'saħħithom fl-aħjar tagħhom li niżlu bil-ħbula min-naħa ta' Marsalforn

MG: U ġew Malta?

SF: Jew li nħbew Għawdex stess

MG: Li ngħidu li tbattal komplement, qisu Għawdex ma kien hemm ħadd

SF: L-art fertilissima Għawdxija kellha bżonn dik li tiġi biex tinhadem. Dik il-paper kienet the resettlement of Gozo. How was it resettled? Bdew ġejjin nies minn Sqallija li baqgħu hawnhekk per eżempju l-kunjom Sultana, huwa Soldano, Sqalli li kkorrompa ruħu f'Sultana hawnhekk. Filfatt, de Soldanis *still going back* għall-isem bil-Latin u juża de Soldanis. Ħafna Maltin speċjalment mill-*area* taż-Żurrieq marru hemmhekk. Naturalment, l-aspirazzjoni tagħhom kienet li tiġi f'idhom l-artijiet li l-Għawdxin kienu qed jmutu għalihom barra, jaqdfu l-iġfien tal-Misilmin. Imma no way, l-Għawdxin il-ftit li kien baqa aċċertaw li l-propjeta tagħhom tibqa' tagħhom u jekk kien hemm xi Malti li ħa xi biċċa art dak kien għax iżżewweġ xi mara Għawdxija.

MG: Irnexxielhom jiġifieri jzommu l-propertajiet u l-artijiet speċjalment agrarji li kienu rikki. Diversi studi inter-relatati jirreferu għat-tlett użanzi liturġiċi tal-Knisja f'Malta bejn isekli tnax u sittax: ir-rit Bizantin, Ruman u Gallikan irrappreżentaw għal sekli twal forom u tradizzjonijiet distinti ta' qima u esressjoni li koeżistew flimkien. X'tgħidilna dwar din id-distinzjoni li hriġtha fl-istudji tiegħek u forsi issemilna xi haġa dwar l-orijini tal-qaddisin tal-era Bizantina?

SF: Irridu naraw l-istorja tal-Knisja f'Malta. Fl-ewwel millenju jiġifieri, l-ewwel isqof ta' Malta ċerta ċertezza, lanqas hu ċert jekk'x l-isem kienx Luċjanu jew Ġuljanu fis-sena ħames mija u xi haġa, huwa l-ewwel wiehed li jidher, imbagħad ċar ħafna fi żmien Gregorju, meta kellek dak l-Isqof Trijanu jew Luċjanu wiehed minnhom insomma li kien bagħbas fl-artijiet tal-ekklesja Afrikana u l-Papa qabeż fuqu qallu mintix ħa tibqa hawnhekk u ħa nibdek ma t'hawnhekk Trijanu u Luċillu insejt which is which. Jiġifieri hemmhekk

MG: Qed nitkellmu hawnhekk

SF: Sitt mija, *five nine four* (594) sa *six o four* (604) biss fiż-żmien ta' qabel kien diġa ċara il-qasma tal-perjodu Ruman, erbgħa mija u ħamsin u Malta ċivilment kienet marret ma Kostantinopli mhux ma Ruma imma l-Knisja imma kienet baqgħet Rumana kif jidher l-incident ta' Gregorju. Imma fis-sena sebgħa mija u tletin jew ftit qabel kien hemm il-ġlieda tal-ikonoklasti f'Kostantinopli u l-Imperatur kien kontra l-qima tal-ikoni u biex issaħħaħ idu mar quddiem il-Papa u qallu trid tiffirma dad-digriet li jaqbel miegħi. Il-Papa ma riedx, dan wera s-saħħa kollha tiegħu, ħataf dawn l-artijiet Sqallija, Kalabrija, li semmejna qabel, il-Puglia ħadhom mal-Knisja Ortodossa t'hemmhekk ta' Kostantinopli, mhux Ortodossa u l-Papa baqa b'xejn u għalhekk il-Papa *eventually* meta ġew in-Normanni *made sure* qalli dawk irridhom lura, dak li ħadli dak u għal seklu sħiħ minn seven thrity (730) sa *eight six nine* (869) sakemm ġew l-Għarab, il-Knisja kienet Griega. Għalkemm għadni ma naħlifx li ma kienx hemm traċċi tal-Knisja Latina. Per eżempju l-Madonna tal-Mellieħa, Mario Buhagiar jgħid li hija tpingija ta' afresk ta' madwar sal-elf u tlett mija jasal imma imbagħad jqabbilha mal-Madonna li hemm Santa Lucia sul Tirone fi Sqallija li studja Aldo Messina li hija Normanna. Barra minn hekk, Monsinjur Borg kien ikkonsulta speċjalista Russu mill-Granbar Insitute u qallu din hija Karolinga l-kitba għax li ġara kien li bil-ħmieg li akkumula dan l-afrisk ma kinitx tinqara sew il-kitba li kien hemm u kienu jaħsbu li hi Griega abbażi tal-istorja u Abela per eżempju *sixteen forty seven* jgħid din hija Meter Theon, *the Mother of God* bil-Grieg imma, kif imbagħad hija ingrassata ukoll fl-irħam li għamlu fl-18th Century fuq l-artal Meter Theon għadek tara s'issa. Biss dan l-aħħar sar tindif tal-affresk u ħarġet li kienet Latina, Mater Dei, u l-iskrittura għalija hija late Carolingian, mhinix espert fil-paleografija imma mill-ftit li naf fuq il-ħaġa id-D per eżempju hija *upright* u ċatta hekk, l-M, *ir-roundness* tagħha hija ta' dak il-perjodu, l-*abbreviation sign* kaxxa hekk u hekk *surrounded* b'salib hija kmieni mhux tardivji. Jiġifieri jekk hija tnax, tlettax qed nitkellmu perjodu Normann u taqbel ma li qal Aldo Messina fuq Santa Lucia sul Tirone Jiġifieri mhix ċara għadha trid toħroġ il-ħaġa. *Anyway*, mela l-Knisja hija Grega *most of it* kif ġara fi Sqallija per eżempju meta Ruġġieru mhux Ruġġieru, huħ Roberto il Guiscardo, daħal Palemo sab Isqof Grieg kien għadu hemmhekk kif meta Ruġġieru II daħal hawn Malta sab Isqof Grieg il-komunita hija Griega u (Enrica) Follieri hija esperta fil-liturgija Siċiljana, Medjevali, l-innijiet huma kollha bil-Grieg ta' dan il-perjodu. Fejn wasalna?

MG: Il-qaddisin bizantini

SF: Fuq il-qaddisin bizantini

MG: L-oriġni tal-parroċċi. Għandek paper fuqha

SF: Jekk immorru Dusina fil-elf ħames mija u ħamra u sebgħin jagħmel enekwu tal-knejjes bid-dedikazzjoni tagħhom johroġ xi erbgħa mija u ħamsa jidhirli. Xil-ħamsa u disgħin fil-mija minnhom huma kollha qaddisin tal-ewwel millenju, apostli, qaddisin Griegi, ta' Sqallija Martri ta' dak iż-żmien bħal Pankrazju per eżempju, mela l-grande maġġoranza huwa Grieg, imma imbagħad hemm perjodu, numru żgħir li daħlu hawnhekk man-

Normanni. Normanni ma ninsewx li ġew oriġinaljament mill-Iskandinavja, issetiljaw fi Franza imbagħad minn hemm niżlu hawnhekk. Wieħed minnhom mar l-Ingilterra William attakka l-Ingilterra, u Roger u Robert niżlu hawnhekk. Ġabu magħhom it-tradizzjoni Franciża, waħda minnhom ġabu l-Gallikanizmu għax il-knisja Nisraniya hemmhekk kellha elementi tagħhom, Gallikani. Kif ukoll ċertu qaddisin bħal San Ġiljan mill-Belġju minn hemmhekk, San Martin, kellna l-festa tiegħu issa, of Tours, minn Tours fi Franza. Ismijiet bħal Amantor fejn hawnhekk daħlet id-drawwa li mal-funerali nagħmlu quddies ta' Gregorju, Gregorjani u ta' Amantor u ktibt din il-paper fejn fritt wieħed mill-ieħor

MG: Fi studji oħrajn ktibt dwar il-konnettività u r-relazzjoni bejn ir-regjun tal-Katalunja, ir-Renju ta' Aragona, r-relazzjoni bejn Malta u Genoa fi żmien l-Anġovini u kunjomijiet Sqallin fit-tard medjuevu. Fil-qosor x'joħroġ minn dawn l-istudji?

SF: L-istudji tal-kunjomijiet jagħtina ma' fejn u ma' liem kienet tmiss Malta. Per eżempju *Sicilian Surnames of Maltese Origins* għandek ruxmata ismijiet qed inkompli ma xiex kiteb Wettinger kien ġa għamel paper fil-*Proceedings of History Week* tal-*eighty two* mingħalija fejn semma dil-ħaġa u analizza ismijiet li jidhru f'dik il-paper espandejt fuq il-ħaġa u provajt insib l-eqdem referenzi għal kunjomijiet li għandna u joħroġu affarijiet interessanti. Daż-żmien ngħidu Grixti, il-G hija *hardening* tal-ittra K, mhux hemmhekk biss isibha, f'affarijiet oħra u x-X hija Cristi, dawk kienu serfs Kristjani li kienu Sqallija fis-seklu 12 u diġa ssibu f'dik il-forma Christi. Per eżempju għandek il-kunjom Muhammed issibu Malta jibqa' jissemma' sal-elf erba' mija ħamsa u sittin, li imbagħad ma kinitx għadha komda li wieħed juri ismu Pietru u l-ieħor Muhammed. Allura dawruha u għandna l-kunjom Mamo li ħareġ minnu. Ċar. Għax issib l-istess nies li kien Muhammed qabel u wara sar Mamo.

MG: *Conversion* tal-kunjom mil-lejl għan-nhar.

SF: U oħrajn per eżempju. Dejf sar Magro, Dejf, irqiq, Magro. L-istess persuna fl-istess dokument notarili jissemma Dejf, ieħor jissemma Magro. U ġieli fl-istess dokument li qabel kien Dejf. Għad għandna per eżempju n-Naxxar, ir-Raħal Dejf għadu. Fuq ix-xellug mill-għassa.

MG L-aħhar mistoqsija. Xi tgħidilna fuq l-istudji ta' karti sporadiċi li sibt f'diversi fonti arkivistiki dwar preskrizzjonijiet jew riċetti farmaċewtiċi jew listi ta' prodotti li kien jikkonsma l-poplu fis-sekli ħmistax u sittax. X' tgħidilna fuqu?

SF: Fuq il-medicina. L-ewwel xogħol li għamilt kien fuq Santu Spirtu u nkorrigieni Dun Gwann kont niġi hawnhekk inqalleb fuq il-kunjomijiet qalli dan xi tgħidli għalih. li ridt ngħid huwa bil-kunjomijiet, tibda min-nanniet tas-Seklu dsatax, tmintax, sbatax. Waħdi għallimt lili nnifsi l-paleografija aktar ma tmur lura ħa kollok din il-bidla, din il-bidla, din il-bidla sakemm tasal seklu tnax u tispicċa taqrah eh jġififieri.

MG: Ippermettili, kellek taħriġ għax id-dokumenti tas-seklu tmintax b'xi mod taqrah, is-seklu sbatax, imma meta tqalleb għas-seklu hmistax u seklu erbatax jibda..

SF: Checks and balances fuqi nnifsi

MG: Int waħdek, self-taught, m'għallmek ħadd, dawk l-abbrevjazzjonijiet

SF: Determinazzjoni għax kelli bzonnhom. Għakiex per eżempju Univ 11, Wettinger kellu imma ma ħarġux qabel ħafna aktar tard. Imma jiena kien hemm dokumentazzjoni fuq Santu Spirtu li għaliha kienet essenzjali. Tkissirt biex qrajt dak id-dokumenti. Fil-proċess tgħallimt kif naqrahom. Mela fuq medicina per eżempju sibt l-eqdem formolarju, riċettarju ta' Santu Spirtu, ta' warajh jmorru lura aktar tard. Imbagħad sibt tabib tal-familja Birkirkara. Ħriġt paper fuq Pelorerio nafu fejn kien immur, kemm kien jithallas. Ħriġt l-istatuti li kienu jirregolaw il-professjoni tat-tobba mill-att ta' medicina. Kien hemm aktar papers oħrajn per eżempju ħarist lejn, ser ħa noħorġu ktieb fuq Ħal Kirkop tiktbilna xi haġa fuq il-Medjuevu ktibt paper fuq Ħal Kirkop, Ħal Lija, is-Siġġiewi, kont għamilt tal-Birgu u hemm l-Imdina ma semmejniex għandek il-materjal kollu f'idejk u sempliċiment tiset minnu dak li.

MG: Poġġejt fuq platt ukoll dik imbagħad nidhlu għaliha darb'oħra, b'ħafna traskrizzjonijiet għall-istudenti t'għada pitgħada biex mingħajr ma joqgħodu jiħabtu jaqraw huma d-dokumenti, jkollhom fuq platt materjal maħdum, stampat u ppublikat biex fil-kumdata ta' darhom.

SF: Kemm jistudjawh. Imberikom b'idejja t-tnejn!